

MARZENA KORDELA

UZASADNIENIA AKSJOLOGICZNE W ORZECZNICTWIE TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO

1. UWAGI WSTĘPNE

Każda decyzja podejmowana w sferze tworzenia i stosowania prawa, by zyskać miano racjonalnej, powinna być uzasadniona – wyraźnie albo domyślnie, przy czym w tym drugim przypadku zakłada się, że odtworzenie argumentów, które przesądziły o przyjęciu danego stanowiska, polega jedynie na odwołaniu się do określonej procedury i nie budzących wątpliwości założeń¹. Reguła ta pełni szczególnie doniosłą rolę w sytuacji, gdy decyzja ma charakter ostateczny i podejmowana jest w materii tak ważkiej dla państwa jak legalność i konstytucyjność aktów normatywnych. Charakter uzasadnień rozstrzygnięć Trybunału Konstytucyjnego przesądza bowiem nie tylko o ich trafności albo jej braku, ale także wyznacza kierunek przyszłej działalności orzeczniczej, co ma niewątpliwy wpływ na kształt tworzonego prawa.

Orzekając w sprawach zgodności aktów normatywnych niższego rzędu z aktami hierarchicznie wyższymi Trybunał – podobnie jak każdy organ władzy sądowniczej – posługuje się przede wszystkim trzema rodzajami wypowiedzi uzasadniających: opisowymi ujętymi w zdania, dyrektywalnymi pod postacią norm postępowania oraz ocenami. Każdy z tych typów tworzy odrębny porządek, wyznaczony głównie poprzez odmienność podstaw akceptacji należących doń wypowiedzi. Inaczej bowiem uzasadnia się prawdziwość zdań, inaczej moc obowiązującą norm, a jeszcze inaczej słuszność ocen².

Aby uznać prawdziwość zdania, które wymaga udowodnienia, Trybunał korzysta z klasycznych metod logiki formalnej. Mimo iż proste przeniesienie zastosowania reguł rachunku zdań w sferę dyrektyw i ocen jest niemożliwe ze względu na różny status semiotyczny tych wypowiedzi, próby tworzenia przynajmniej pewnych postaci logik nieformalnych już dawno zaczęły przybierać formę całościowych systemów. Najbardziej zaawansowana jest logika norm³, logika ocen znajduje się cały czas w stadium początkowym⁴.

---

¹ M. Zieliński, *Poznanie sądowe a poznanie naukowe*, Poznań 1979, s. 124 - 130; Z. Wojnicki, *Pojęcie uzasadnienia decyzji sądowej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1986, t. XXXVI, s. 39; J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988, s. 261.

² Z. Zieliński, Z. Ziemiński, *Uzasadnianie twierdzeń, ocen i norm w prawoznawstwie*, Warszawa 1988, s. 7.

³ Por. np. J. Kalinowski, *Logika norm*, tłum. T. Kwiatkowski, Lublin 1993, s. 27; J. Wróblewski, *Logika prawnicza a teoria argumentacji Ch. Perelmana*, wstęp do: Ch. Perelman, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tłum. T. Pajor, Warszawa 1984, s. 9 - 14.

⁴ A. Iwin, *Logika ocen absolutnych*, w: *Metaetyka*, pod red. I. Lazari-Pawłowskiej, Warszawa 1975, s. 363; J. Kalinowski, op. cit., s. 32.

Polski sąd konstytucyjny konstruując uzasadnienia aksjologiczne swych decyzji nie waha się jednak sięgać po reguły logiki. Ale nie wyczerpują one katalogu środków argumentacyjnych przytaczanych w celu przesądzenia o racjonalności ocennej podejmowanych rozstrzygnięć. Katalog ten jest bowiem wyznaczany samym określeniem uzasadnienia aksjologicznego. Analiza orzecznictwa Trybunału pozwala na przyjęcie, że uzasadnienie aksjologiczne danej decyzji polega na wykazaniu, że zostały spełnione warunki niezbędne do uznania tej decyzji za trafną ze względu na przyjmowany system ocen⁵. Ów przyjmowany system ocen to system przypisywany prawodawcy jako podmiotowi racjonalnemu⁶.

Biorąc pod uwagę wyraźne prawidłowości w przytaczaniu przez Trybunał Konstytucyjny ocen, czy też ich całych sekwencji w celu udowodnienia racjonalności aksjologicznej podejmowanych decyzji, można wyodrębnić charakterystyczne typy takich uzasadnień.

2. UZASADNIENIA OPARTE NA WNIOSKOWANIU TYPU „OD OGÓŁU DO SZCZEGÓŁU”

Wnioskowania typu „od ogółu do szczegółu”⁷ stanowią tradycyjne⁸ ujęcie dedukcji⁹. Przy tego rodzaju rozumowaniu ocena ogólna jest przesłanką dla przyjęcia oceny szczegółowej – zgodnie ze swoistym aksjologicznym *dictum de omni*¹⁰. Prawomocność tych wnioskowań opiera się na założeniu o charakterze intelektualnym, że ten aprobowany stan rzeczy, który zostaje zakwalifikowany jako wartość szczegółowa, jest pewnym przypadkiem wartości ogólnej. Przy tego rodzaju charakterystyce wnioskowanie „od wartości ogólnej do wartości szczegółowej” jest oczywiście wnioskowaniem niezawodnym. Jego wynik musi być przyjęty. Ale z jednym, bardzo istotnym wyjątkiem. Jeżeli prawodawca wyraźnym aktem stanowienia wyklucza albo ogranicza w danej sferze wiązanie wartości szczegółowej, to mimo jej wywodliwości z wartości ogólnej organ orzekający ma obowiązek wydać decyzję zgodnie z nie budzącą wątpliwości wolą prawodawcy.

Wartością ogólną stanowiącą podstawę dla sformułowania przesłanki wnioskowania jest najczęściej wartość o charakterze konstytucyjnym, niezależnie od tego, czy zawarta w samym tekście ustawy zasadniczej, czy też

⁵ Por. też np. M. Zieliński, Z. Ziemiński, op. cit., s. 7; hasło „uzasadnianie” w: *Mała encyklopedia logiki*, pod red. W. Marciszewskiego, wyd. 2, Ossolineum 1988, s. 213.

⁶ Zob. np. L. Nowak, *Próba metodologicznej charakterystyki prawoznawstwa*, Poznań 1968, s. 131 - 136; tenże, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973, s. 38 - 43; Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, wyd. IV, Warszawa-Poznań 1978, s. 111; M. Zieliński, Z. Ziemiński, op. cit., s. 129 - 131.

⁷ Zob. np. S. Kamiński, *Metoda i język. Studia z semiotyki i metodologii nauk*, „Pisma wybrane”, t. III, Lublin 1994, s. 238; także: K. Ajdukiewicz, *Zarys logiki*, Warszawa 1960, s. 160 - 161; T. Kotarbiński, *Kurs logiki dla prawników*, Warszawa 1961, s. 130.

⁸ Takie ujęcie dedukcji jest ujęciem zbyt wąskim, ale właśnie w tej postaci występuje pewien typ wnioskowań aksjologicznych Trybunału. Wnioskowanie dedukcyjne bowiem to takie wnioskowanie, z którego przesłanek wynika logicznie wniosek. Zob. np. Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, wyd. XX, Warszawa 1997, s. 155.

⁹ W metaetyce ten typ wnioskowania ma swój odpowiednik w „modelu subsumpcji”: „Model subsumpcji zakłada, że etyczne rozumowanie polega głównie na stosowaniu zasad do poszczególnych sytuacji.” w: T. Nordenstam, *Model dedukcyjny*, w: *Metaetyka*, op. cit., s. 222.

¹⁰ M. Zieliński, Z. Ziemiński, op. cit., s. 116 - 117.

zeń wywiedziona na podstawie powszechnie akceptowanych reguł. Wartość szczegółowa zyskuje swój status wartości żywionej przez prawodawcę jako konkretny przypadek wartości ogólnej.

Wartość wyłączności ustawy w zakresie normowania wszystkich obowiązków obywateli i innych podmiotów prawa¹¹ (wartość ogólna) w orzeczeniu z 1986 roku stała się podstawą dla przyjęcia wartości wyłączności ustawy w zakresie „ustalenia wszelkiego rodzaju obowiązkowych świadczeń wobec państwa zarówno osobistych, jak i majątkowych, a także świadczeń w stosunkach cywilnoprawnych między obywatelami oraz między obywatelami, a państwem w zakresie nie ustalonym umowami”¹² (wartość szczegółowa), zaś w orzeczeniu o dwa lata późniejszym ta sama wartość stała się uzasadnieniem dla odwołania się do wartości wyłączności ustawy dla normowania obowiązków podatkowych¹³ (wartość szczegółowa). Z kolei z konstytucyjnej zasady całkowitej ochrony własności osobistej (wartość ogólna) Trybunał wywiódł zasadę całkowitej ochrony własności osobistej mieszkania¹⁴ (wartość szczegółowa), a z zasady sprawiedliwości społecznej – zasadę sprawiedliwości podatkowej¹⁵ jako efekt zastosowania ogólnej wartości sprawiedliwości społecznej do jednej z dziedzin prawa – prawa daninowego. Relacja między tym, co ogólne a tym, co szczegółowe może być podstawą dla łączenia w ciągi logiczne więcej niż dwóch wartości. Tak więc Trybunał z wartości bezpieczeństwa prawnego wyprowadza mniej ogólną wartość bezpieczeństwa obrotu gospodarczego¹⁶, by na jej podstawie wnioskować o wiązaniu wartości jeszcze bardziej szczegółowej – pewności (bezpieczeństwa) obrotu nieruchomościami¹⁷.

3. UZASADNIENIA OPARTE NA TZW. WNIOSKOWANIACH NEGATYWNYCH

Uzasadnienia nabudowane na wnioskowaniach o charakterze negatywnym odwołują się do relacji niezgodności między dwiema rozważanymi przez Trybunał wartościami. Na podstawie tych wnioskowań Trybunał formułuje dwojakiego rodzaju konkluzje. Po pierwsze, uznaje daną wartość za wartość ujemną, jeżeli okaże się, że pozostaje w opozycji (neguje) do wartości niewątpliwie akceptowanej przez prawodawcę. Po drugie, przyjmuje, że dana wartość ma charakter wartości dodatniej w przypadku, gdy z kolei jej zaprzeczenie pociągnęłoby za sobą zaprzeczenie jakiejś niewątpliwiej wartości pozytywnej. O swoistości wnioskowań negatywnych przesądza

¹¹ Orzeczenie z dnia 5 listopada 1986 r. (U. 5/86), OTK 1986, poz. 1, s. 19.

¹² Ibidem.

¹³ Orzeczenie z dnia 19 października 1988 r. (Uw 4/88), OTK 1988, poz. 5, s. 70 - 71; por. także: uchwała z dnia 6 września 1995 r. (W. 20/94), OTK 1995 – cz. II, poz. 44, s. 262.

¹⁴ Orzeczenie z dnia 4 października 1989 r. (K. 3/88), OTK 1989, poz. 2, s. 38.

¹⁵ Orzeczenie z dnia 26 września 1989 r. (K. 3/88), OTK 1989, poz. 5, s. 90; także np. uchwała z dnia 6 stycznia 1993 r. (W. 9/92), OTK 1993 – cz. I, poz. 12, s. 141; orzeczenie z dnia 29 maja 1996 r. (K. 22/95), OTK ZU 1996, Nr 3, poz. 21, s. 187; orzeczenie z dnia 24 czerwca 1997 r. (K. 21/96), OTK ZU 1997, Nr 2, poz. 23, s. 226, 228.

¹⁶ Orzeczenie z dnia 12 lutego 1991 r. (K. 6/90), OTK 1991, poz. 1, s. 21.

¹⁷ Orzeczenie z dnia 29 stycznia 1997 r. (W. 6/96), OTK ZU 1997, Nr 1, poz. 14, s. 96.

więc sposób argumentowania na rzecz przyjęcia konkluzji: konkluzja musi być zaakceptowana, gdyż jej negacja jest wyraźnie dezaprobowana przez prawodawcę.

Jeżeli więc prawodawca w sposób wyraźny aprobuje wartość hierarchicznej budowy systemu prawa, to niezgodność uregulowań niższego rzędu z regulacjami rzędu wyższego – jako pozostająca w niewątpliwej sprzeczności z zasadą hierarchiczności – będzie zawsze przez Trybunał zakwalifikowana jako wartość negatywna¹⁸.

Zdaniem Trybunału, podstawowa wartość dobrej konstrukcji podatku – jego skuteczność – zależy od jego prostoty, jasności i stabilności¹⁹. Stąd na ocenę ujemną zasługuje taka regulacja podatkowa, która neguje owe cechy²⁰. Unormowanie skomplikowane, niekomunikatywne, niejasne i niespójne nie tylko narusza wartość skuteczności podatku, ale także „stanowi **zaprzeczenie** (podkr. M.K.) zasady tworzenia prawa jasnego i zrozumiałego”²¹.

W orzeczeniu z 1991 roku Trybunał stwierdził, że racjonalny prawodawca nie umieściłby w przepisach kodeksu karnego takiej klauzuli derogacyjnej, która miałaby na celu uchylenie aktów normatywnych z innej dziedziny prawa, niż prawo karne. Według Trybunału „taka klauzula w stosunku do przepisów karnych jest dopuszczalna, a nawet z pewnych względów wskazana. Ryzyko z nią związane sprowadza się do możliwości pozostawienia jakiejś normy sankcjonowanej bez normy sankcjonującej jej naruszenia. Natomiast w przypadku innych dziedzin prawa (np. prawo cywilne, administracyjne) generalna klauzula derogacyjna grozi **dezorganizacją życia społecznego regulowanego normami, należącymi do tych dziedzin prawa** (podkr. M.K.). Racjonalny prawodawca powinien więc wymienić uchylone akty prawne, rezygnując z (generalnej – M.K.) klauzuli derogacyjnej”²².

Wyplacanie przez gminę dodatku mieszkaniowego zostało uznane przez Trybunał za obowiązek gminy, gdyż „pozostawienie gminie w tym zakresie dowolności prowadziłoby do **niemożliwej do zaakceptowania w państwie prawnym** (podkr. M.K.) sytuacji, w której roszczenia obywateli, uzyskane na podstawie ustawy, do dodatków mieszkaniowych byłyby zaspokajane w zależności od decyzji poszczególnych gmin albo nie były zaspokajane w ogóle”²³.

Zasadę zaufania obywateli do państwa i stanowionego przezeń prawa – zdaniem Trybunału – „nie można rozumieć li tylko w sensie abstrakcyjnym”²⁴. Dlatego też „**nie może podlegać ochronie** (podkr. M.K.) zaufanie do przepisów w sposób oczywisty niegodziwych, wykluczających słuszny charakter nabytych praw (...)”²⁵.

¹⁸ Orzeczenie z dnia 5 listopada 1986 r. (U 5/86), OTK 1986, poz. 1, s. 20.

¹⁹ Orzeczenie z dnia 19 października 1988 r. (Uw 4/88), OTK 1988, poz. 5, s. 82.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, s. 82 - 83.

²² Uchwała z dnia 23 stycznia 1991 r. (W. 4/90), OTK 1991, poz. 17, s. 185.

²³ Orzeczenie z dnia 23 października 1995 r. (K. 4/95), OTK 1995 – cz. II, poz. 31, s. 88.

²⁴ Wyrok z dnia 27 listopada 1997 r. (U. 11/97), OTK ZU 1997, Nr 5 - 6, poz. 67, s. 475.

²⁵ Ibidem.

4. UZASADNIENIA OPARTE NA WNIOSKOWANIACH „Z ISTOTY” REGULACJI

Argumentacja „z istoty” – instytucji, unormowania, prawa podmiotowe- go itd. – bardzo często występuje w uzasadnieniach rozstrzygnięć polskiego sądu konstytucyjnego. Z semiotycznego punktu widzenia tego rodzaju rozumowanie jest sprowadzalne do schematu odwołującego się do cech konstytutywnych owych instytucji, unormowań, czy praw podmiotowych²⁶. Jednakże taka charakterystyka nie wyczerpuje podstawowych intuicji wiązanych z powoływaną „istotą”, wyraźnie sięgających poza granice języka. „Istota” (charakter, natura, *ratio*) instytucji nie tyle bowiem objawia się w prostej realizacji norm prawnych tę instytucję tworzących, ile w faktycznej funkcji, jaką ta realizacja pełni, osiągając bądź nie cel założony przez prawodawcę. O aksjologicznym statusie wnioskowań typu „z istoty” przesądza wyraźna aproba stanowiska zgodnego „z istotą” danej regulacji oraz dezaproba stanowiska z nią niezgodnego.

Z uwagi na to, że „z istoty podatku (podkr. M.K.) wynika, że jest to obciążenie, z którym najczęściej łączy się odczuwalna dla podatnika dolegliwość podatkowa”²⁷, Trybunał zajął jednoznaczne stanowisko, iż wobec obowiązków podatkowych należy stosować te same rygory, jakie towarzyszą wszystkim obowiązkom nakładanym na obywateli. Podstawowym wymogiem w tej dziedzinie jest niewątpliwie przestrzeganie zasady wyłączności ustawowej w wyznaczaniu statusu prawnego obywatela.

Trybunał zaakceptował też zmianę uprawnień wcześniej nabytych w ramach systemu emerytalno-rentowego „pod warunkiem zachowania **istoty prawa do ubezpieczeń społecznych** (podkr. M.K.), wynikającej z Konstytucji”²⁸.

Zdaniem Trybunału konkretyzacja w ustawodawstwie zwykłym ogólnej konstytucyjnej zasady wolności zrzeszania się jest „uprawniona i niejednokrotnie konieczna”²⁹, o ile „nie narusza **samej** (podkr. M.K.) zasady wolności zrzeszania się”³⁰.

Z kolei potrzeba ochrony ekspektatyw praw emerytalnych – według Trybunału – „wynika z **samej natury ubezpieczeń społecznych** (podkr. M.K.)”³¹.

Trybunał odrzucił taką interpretację przepisów, która utożsamiała spełnienie przesłanek, w oparciu o jakie można wszcząć procedurę wydalania cudzoziemca, z samą nielegalnością jego przebywania na terytorium państwa, gdyż „niweczyłoby (to – M.K.) w istocie **sens** (podkr. M.K.) sądowej kontroli decyzji administracyjnych”³².

²⁶ Por. np. Z. Ziemiński, op. cit., s. 30.

²⁷ Orzeczenie z dnia 26 września 1989 r. (K. 3/89), OTK 1989, poz. 5, s. 90.

²⁸ Orzeczenie z dnia 22 sierpnia 1990 r. (K. 7/90), OTK 1990, poz. 5, s. 55.

²⁹ Orzeczenie z dnia 12 lutego 1991 r. (K. 6/90), OTK 1991, poz. 1, s. 21.

³⁰ Ibidem.

³¹ Orzeczenie z dnia 11 lutego 1992 r. (K. 14/91), OTK 1992 – cz. I, poz. 7, s. 128.

³² Orzeczenie z dnia 20 października 1992 r. (K. 1/92), OTK 1992 – cz. II, poz. 23, s. 34 - 35.

5. UZASADNIENIA OPARTE NA WNIOSKOWANIACH ODWOŁUJĄCYCH SIĘ DO „DEFINICJI” WARTOŚCI

Wiele rozstrzygnięć Trybunału Konstytucyjnego swoje uzasadnienie aksjologiczne czerpie z przywoływanych albo przyjmowanych w sposób dorozumiany definicji nazw wartości³³. Jednakże te definicje niezmiernie rzadko występują w pełnej postaci. Odwołanie się bowiem do definicji – np. wartości państwa prawnego czy wartości równości wobec prawa – w celu wylegitymowania cennej jakiegoś stanu rzeczy jako wynikającego z tej definicji ma charakter prostej konstatacji. Z takiego określenia możemy jedynie wnosić, że ów cenny stan rzeczy jest jednym ze szczególnych przypadków wartości, do definicji której sięgamy.

Wyraźnie odrębną grupę w tym typie uzasadnień tworzą rozumowania przyznające określonym stanom rzeczy status wartości w systemie aksjologicznym prawodawcy³⁴.

W orzeczeniu z 1987 roku Trybunał na podstawie określenia równości wobec prawa uznał, że „konstytucyjna zasada równości obywateli oznacza między innymi niedopuszczalność stanowienia ustaw oraz innych aktów prawnych, wprowadzających uprzywilejowanie lub dyskryminację obywateli ze względu na płeć, narodowość, rasę i wyznanie, jak też ze względu na urodzenie, wykształcenie i zawód oraz pochodzenie i położenie społeczne”³⁵. Rok później z tej samej wartości wywiódł „akceptację różnego traktowania przez prawo różnych podmiotów (adresatów norm prawnych), bo równe traktowanie przez prawo tych samych podmiotów pod pewnym względem oznacza z reguły różne traktowanie tych samych podmiotów pod innym względem”³⁶.

Trybunał też uznał, że „zasada praworządności materialnej, której istotne elementy wynikają z art. 1 przepisów konstytucyjnych pozostawionych w mocy”³⁷, wymaga, aby prawo wyrażało wartości odpowiadające demokratycznemu charakterowi państwa³⁸. Zdaniem Trybunału z wartości demokratycznego państwa „wynika”³⁹ nie tylko zasada praworządności⁴⁰, ale również zasada legalności⁴¹. Tego samego rodzaju relacja legitymuje ochronę prywatności oraz wymóg określoności norm upoważniających do ingerencji w tę sferę⁴². Z zasady państwa prawnego polski sąd konstytucyjny wyprowadza też wolność zrzeszania się obywateli

³³ Co do kwestii problematycznych związanych z definiowaniem terminów odnoszących się do wartości – zob. np. T. Czeżowski, *Filozofia na rozdrożu. (Analizy metodologiczne)*, Warszawa 1965, s. 38 - 39.

³⁴ Na przykład: „zdrowie dziecka poczętego” jako wartość konstytucyjna” w: Orzeczenie z dnia 28 maja 1997 r. (K. 26/96), OTK ZU 1997, Nr 2, poz. 19, s. 149; podobnie „życie ludzkie” w: Ibidem, s. 152; „równowaga budżetowa, stanowiąca odrębną wartość” w: Orzeczenie z dnia 13 listopada 1996 r. (K. 17/96), OTK ZU 1996, Nr 5, poz. 43, s. 374.

³⁵ Orzeczenie z dnia 3 marca 1987 r. (P. 2/87), OTK 1987, poz. 2, s. 30.

³⁶ Orzeczenie z dnia 9 marca 1988 r. (U. 7/87), OTK 1988, poz. 1, s. 14.

³⁷ Treściowo odpowiada mu art. 2 Konstytucji.

³⁸ Orzeczenie z dnia 20 listopada 1996 r. (K. 27/95), OTK ZU 1996, Nr 6, poz. 50, s. 446.

³⁹ Orzeczenie z dnia 15 lipca 1996 r. (U. 3/96), OTK ZU 1996, Nr 4, poz. 31, s. 255.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Orzeczenie z dnia 24 czerwca 1997 r. (K. 21/96), OTK ZU 1997, Nr 2, poz. 23, s. 229.

li⁴³ oraz wymóg ochrony⁴⁴ czy nawet stabilizacji praw nabytych⁴⁵. Na zasadę demokratycznego państwa prawnego „składają się”⁴⁶ także zasady *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* i *lex severior retro non agit*⁴⁷. Z kolei „pogwałcenie godności człowieka”⁴⁸ i „niezapewnienie ochrony praw osoby ludzkiej”⁴⁹ zawsze pozostają w sprzeczności z wartością państwa prawnego.

Z wartości pewności prawa Trybunał wywodzi ochronę praw nabytych, gdyż pewność prawa jest „pojęciem szerszym od zasady ochrony praw nabytych”⁵⁰.

Niekiedy Trybunał wskazuje na wartość poprzez ukazanie różnych jej aspektów, co w jakiejś odległej perspektywie pełni funkcje spełniane przez definicje dejktyczne. Tak się dzieje na przykład w odniesieniu do wartości prawa do sądu i przybiera postać różnie formułowanych zasad. Oprócz więc klasycznej wersji „prawa do sądu”⁵¹ Trybunał Konstytucyjny używa określeń: „zasada dostępu obywateli do sądu”⁵², „prawo do wymiaru sprawiedliwości przez sąd”⁵³, „prawo jednostki do rzetelnego i publicznego procesu”⁵⁴, przy czym Trybunał wyraźnie zaznacza, że jakakolwiek wykładnia zwięzająca prawo do sądu „nie odpowiadałaby celowi, ani charakterowi ustroju Rzeczypospolitej Polskiej”⁵⁵.

6. UZASADNIENIA OPARTE NA WNIOSKOWANIACH O CHARAKTERZE REDUKCYJNYCH

Odwoływanie się do tego typu wnioskowań w uzasadnieniach Trybunału Konstytucyjnego ma w szczególności miejsce wówczas, gdy stwierdzimy, że w przepisach prawnych zostały wyraźnie ujęte określone wartości, Trybunał przyjmuje, iż do aksjologii prawodawcy należy także inna wartość, chociaż wprost nie wyrażona w przepisach prawnych, ale stanowiąca swoistą rację dla owych wartości, pełniących w takim przypadku funkcję wartości – następstw.

Tego rodzaju procedurę pod rządami przepisów Konstytucji z 1952 r. przyjął Trybunał dla uzasadnienia wiązania w całym systemie prawnym

⁴³ Orzeczenie z dnia 20 listopada 1996 r. (K. 27/95), OTK ZU 1996, Nr 6, poz. 50, s. 446; przy czym w odniesieniu do relacji między zasadą państwa prawnego a wolnością zrzeszania się obywateli Trybunał użył określenia „wynikanie immanentne” (s. 446).

⁴⁴ Zob. np. orzeczenie z dnia 12 grudnia 1994 r. (K. 3/94), OTK 1994 – cz. II, poz. 42, s. 137.

⁴⁵ Wyrok z dnia 3 listopada 1999 r. (K. 13/99), OTK ZU 1999, Nr 7, poz. 155, s. 774.

⁴⁶ Postanowienie z dnia 25 września 1991 r. (S. 6/91), OTK 1991, poz. 34, s. 294.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Uchwała z dnia 17 marca 1993 r. (W. 16/92), OTK 1993 – cz. I, poz. 16, s. 165.

⁴⁹ Orzeczenie z dnia 19 czerwca 1992 r. (U. 6/92), OTK 1992 – cz. I, poz. 13, s. 197.

⁵⁰ Orzeczenie z dnia 26 stycznia 1993 r. (U. 10/92), OTK 1992 – cz. I, poz. 2, s. 36.

⁵¹ Zob. np. orzeczenie z dnia 25 lutego 1992 r. (K. 4/91), OTK 1992 – cz. I, poz. 2, s. 56.

⁵² Orzeczenie z dnia 7 stycznia 1992 r. (K. 8/91), OTK 1992 – cz. I, poz. 5, s. 81.

⁵³ Ibidem, s. 82.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

wartości równości wobec prawa, jakkolwiek art. 67 ust. 2 Konstytucji wyraźnie formułował jedynie zasadę równości praw obywateli⁵⁶.

Na podobnym uzasadnieniu oparł się Trybunał przyjmując obowiązywanie zasady zaufania obywateli do państwa, bowiem stwierdził, że jej przynależność do systemu prawa przesądził fakt, iż zasada ta „leży u podstaw (podkr. M.K.) wielu postanowień Konstytucji (z 1952 r. – M.K.) (art. 9, art. 20 ust. 2, art. 101, przepisy ustanawiające podstawowe prawa i wolności obywateli i gwarantujące ich ochronę)”⁵⁷.

Również zasada ochrony praw nabytych nie została wyraźnie sformułowana w Konstytucji z 1952 r., ale i w odniesieniu do niej Trybunał zajął stanowisko, że „ma ona ostatecznie oparcie w jej (tzn. Konstytucji – M.K.) normach i zasadach”⁵⁸. Trybunał „dostrzega ją w **konsekwencjach norm Konstytucji** (podkr. M.K.), wyprowadzanych na zasadzie powiązań logicznych i instrumentalnych z treści norm (...)”⁵⁹.

7. UZASADNIENIA ODWOŁUJĄCE SIĘ DO WNIOSKOWAŃ OPARTYCH NA ZAŁOŻENIU KONSEKWENTNOŚCI OCEN PRAWODAWCY

Przyjmując założenie, że prawodawca jest podmiotem racjonalnym także w sferze aksjologii, logika prawnicza konstruuje dwa charakterystyczne rodzaje wnioskowania⁶⁰: wnioskowanie typu *analogia iuris* oraz wnioskowanie według argumentacji *a fortiori*.

Wnioskowanie z analogii prawa (*analogia iuris*) polega na tym, że uznaje się za obowiązującą prawnie w danej dziedzinie normę, która nie jest efektem wyraźnego aktu stanowienia, ale ma uzasadnienie aksjologiczne w takich samych ocenach podstawowych jak wyraźnie sformułowane normy prawne.

Tego rodzaju procedura posłużyła Trybunałowi do przyjęcia obowiązywania w systemie prawa zasady niedziałania prawa wstecz. W orzeczeniu z 1986 roku Trybunał stwierdził, że zasada nieretroakcji stanowi podstawową zasadę porządku prawnego, bowiem „znajduje swoje oparcie w takich wartościach, jak bezpieczeństwo prawne i pewność obrotu prawnego oraz poszanowanie praw nabytych”⁶¹, a wartości te w sposób niewątpliwy legitymują aksjologicznie wiele wyraźnie ustanowionych norm prawnych.

Wnioskowania typu *argumenta a fortiori* występują w dwóch postaciach: *argumentum a minori ad maius* oraz *argumentum a maiori ad minus*.

Argumentum a minori ad maius odwołuje się do założenia, że jeżeli prawodawca ustanowił normę formułującą zakaz jakichś działań naruszają-

⁵⁶ Por. w szczególności orzeczenie z dnia 5 listopada 1986 r. (U 5/86), OTK 1986, poz. 1, s. 27; także orzeczenie z dnia 9 maja 1989 r. (Kw. 1/89), OTK 1989, poz. 3, gdzie Trybunał używa określenia „zasada równości wobec prawa (równości w prawie) wyrażona w art. 67. ust. 2 Konstytucji” (s. 46).

⁵⁷ Orzeczenie z dnia 30 listopada 1988 r. (K. 1/88), OTK 1988, poz. 6, s. 101.

⁵⁸ Orzeczenie z dnia 4 października 1989 r. (K. 3/88), OTK 1989, poz. 2, s. 40.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Z. Ziemiński, op. cit., s. 251 - 253; W. Wolter, M. Lipczyńska, *Elementy logiki. Wykład dla prawników*, wyd. II, Warszawa-Wrocław 1976, s. 207 - 212; T. Kotarbiński, *Kurs logiki dla prawników*, wyd. V, Warszawa 1961, s. 164 - 166.

⁶¹ Orzeczenie z dnia 28 maja 1986 r. (U 1/86), OTK 1986, poz. 2, s. 46.

cych pewne dobro w stopniu mniejszym lub w mniejszym zakresie, to tym samym uznaje za obowiązującą taką normę, która formułuje zakaz naruszania tego dobra w jeszcze większym stopniu albo w szerszym zakresie.

Z kolei na podstawie *argumentum a maiori ad minus* przyjmuje się, że jeżeli prawodawca ustanowił normę nakładającą na jej adresata obowiązki bardziej uciążliwe, to należy uznać, iż „z jego woli” jako podmiotu racjonalnego obowiązuje także norma nakładająca na adresata obowiązki mniej uciążliwe w tym samym porządku.

Jakkolwiek wnioski typu *a fortiori* opierają się na normach, to z uwagi na fakt, że normy te mają status przesłanek lub wniosków z racji ich wyraźnego uzasadnienia aksjologicznego, można je zastąpić ocenami. Jeżeli więc prawodawca ceni jakiś stan rzeczy ze względu na to, że posiada on określoną cechę w pewnym stopniu, to należy przyjąć, że prawodawca tym bardziej ceni taki stan rzeczy, który ową cechę posiada w stopniu wyższym (*argumentum a minori ad maius*). Z kolei jeżeli prawodawca nakazuje zrealizowanie pewnego stanu rzeczy ze względu na swą uciążliwość dezaprobowanego przez adresata, to należy przyjąć, że nakaz zrealizowania stanu rzeczy mniej uciążliwego spotka się z mniejszą dezaprobatą adresata (*argumentum a maiori ad minus*).

Argumentację *a fortiori* zastosował Trybunał rozważając problematykę warunków rozporządzenia w okresie obowiązywania Konstytucji z 1952 roku. Trybunał uznał, że jeżeli powszechnie traktuje się jako niekwestionowany, a więc aprobowany, warunek wyraźnej i szczegółowej podstawy prawnej do wydania rozporządzenia, to nakaz określenia w ustawie upoważniającej zasadniczego kierunku uregulowania, który ma wiązać organ wydający akt wykonawczy, powinien być jeszcze bardziej ceniony, gdyż „wynika on z Konstytucji PRL **silniej** (podkr. M.K.)”⁶² niż ów wyżej powoływany warunek ze względu na fakt, że rozporządzenie wydawane jest „w celu wykonania ustawy”.

W innym orzeczeniu Trybunał stwierdził, że „wprowadzenie przepisów zmieniających obowiązki finansowe obywateli nie powinno ich zaskakiwać, a **tym bardziej** (podkr. M.K.) obowiązywać z mocą wsteczną”⁶³.

Trybunał też stanął na stanowisku, że „skoro nie ulega wątpliwości, że pierwszeństwo istnieje przy dalej idącej formie dysponowania nieruchomością, jaką jest jej sprzedaż, to **tym bardziej** (podkr. M.K.) istnieje ono przy oddaniu w użytkowanie wieczyste (*argument a maiori ad minus*)”⁶⁴.

8. UZASADNIENIA ODWOŁUJĄCE SIĘ DO WNIOSKOWAŃ PREFERENCYJNYCH

Już wnioski typu *a fortiori* opierają się na uporządkowaniu preferencyjnym ocen w systemie aksjologicznym prawodawcy. Stanowią jednakże szczególny przypadek, gdyż hierarchiczne umieszczenie dotyczy

⁶² Orzeczenie z dnia 22 kwietnia 1987 r. (K. 1/87), OTK 1987, poz. 3, s. 45.

⁶³ Orzeczenie z dnia 8 listopada 1989 r. (K. 7/89), OTK 1989, poz. 8, s. 120.

⁶⁴ Uchwała z dnia 18 czerwca 1996 r. (W. 19/95), OTK ZU 1996, Nr 3, poz. 25, s. 224.

w nich nie różnych dóbr, ale postaci, w jakich dane – to samo – dobro występuje. Nadto, różnica między tymi postaciami jest już przesądzona w samym warunku wstępnym użycia argumentacji *a fortiori*. Zakłada się bowiem, że jeżeli dany stan rzeczy jest aprobowany ze względu na pewną intensywność posiadanej, stopniowalnej cechy, to uzyskanie przez ten stan rzeczy wyższego poziomu intensywności rozważanej cechy tę aprobatę zwiększy. Przytoczony tu przykład *argumentum a minori ad maius* pokazuje wyraźnie, że wnioskowanie tego rodzaju opiera się ostatecznie na pewnej zależności o charakterze analitycznym. Oczywiście, nie umniejsza to merytorycznych problemów związanych z trafnością założenia sformułowanego dla konkretnego przypadku.

Wnioskowania oparte na relacji preferencji zachodzenie tej relacji musi wylegitymować. Trybunał Konstytucyjny używa w tym celu bardzo różnych argumentów.

W orzeczeniu K. 1/88 Trybunał przyjął, że w przypadku rent inwalidzkich zastosowanie zasady sprawiedliwości pod postacią formuły podziału według pracy powinno „**ustąpić pierwszeństwa** (podkr. – M.K.)”⁶⁵ jej realizacji poprzez formułę podziału według potrzeb. Jako że celem uprawnień rentowych jest „łagodzenie ekonomicznych skutków zdarzeń losowych i zapewnienie godziwego sposobu życia osobom nie mogącym kontynuować dotychczasowego zatrudnienia”⁶⁶, toteż przyznając prawo do renty inwalidzkiej „**należy preferować** (podkr. – M.K.) zasadę sprawiedliwości społecznej wg potrzeb – które, jak się okazuje, mają charakter potrzeb podstawowych (...)”⁶⁷.

Trybunał uznał, że zasada ochrony praw nabytych nie przesądza o niemożności zmian praw podmiotowych na niekorzyść uprawnionych. Tego rodzaju zmiana zostanie uznana za uzasadnioną, jeżeli będzie miała miejsce taka sytuacja, w jakiej „inaczej regulując dotychczasowe uprawnienia (...) prowadzi się do rozwiązań z punktu widzenia praw obywateli **trafniejszych** (podkr. M.K.) oraz **lepiej odpowiadających** (podkr. M.K.) założeniom Konstytucji”⁶⁸. To preferowanie zmiany prawodawstwa może być związane bądź z negatywną oceną poprzednio obowiązujących przepisów, bądź też z „sytuacją, iż stojąc przed wyborem różnych dóbr ustawodawca wypowie się na rzecz tego, które **uzna za cenniejsze** (podkr. M.K.)”⁶⁹.

W uchwale z 1996 roku Trybunał uznał, że skoro bank jest osobą zaufania publicznego, to fakt ten „oznacza (...) m.in. że bezpieczeństwo lokat i wkładów **stoi przed** (podkr. M.K.) interesami właścicieli kapitału akcyjnego”⁷⁰.

9. Przytoczone typy uzasadnień aksjologicznych stanowią jedynie część możliwych do wyróżnienia rodzajów wnioskowań⁷¹, dzięki którym polski

⁶⁵ Orzeczenie z dnia 30 listopada 1988 r. (K. 1/88), OTK 1988, poz. 6, s. 99.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Orzeczenie z dnia 22 sierpnia 1990 r. (K. 7/90), OTK 1990, poz. 5, s. 52.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Uchwała z dnia 28 maja 1996 r. (W. 8/95), OTK ZU 1996, Nr 3, poz. 24, s. 215.

⁷¹ Inne, możliwe do wyróżnienia rodzaje – zob. M. Kordela, *Zarys typologii uzasadnień aksjologicznych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Poznań 1999, nie publikowana praca doktorska, s. 30 - 252.

sąd konstytucyjny legitymuje swoje rozstrzygnięcia w ocenach przypisywanych prawodawcy. Mimo ich znacznej różnorodności – od uzasadnień opartych na metodach wypracowanych w logice formalnej aż po uzasadnienia charakterystyczne jedynie dla sfery stosowania prawa – dadzą się sprowadzić do schematu przesądzającego o ich prawomocności. Posiadają bowiem przymioty bycia racjonalnymi i obiektywnymi. Są racjonalne, gdyż odwołują się do stwierdzonych albo co najmniej stwierdzalnych wartości i relacji między nimi. Obiektywizm zaś zapewnia im fakt, że budowane są w sposób zapewniający ich kontrolę. Spełniają więc konieczne warunki do tego, aby włączyć je w ramy dyskursu nauki prawa.

AXIOLOGICAL REASONS FOR THE JURISPRUDENCE OF THE CONSTITUTIONAL TRIBUNAL

S u m m a r y

Sentencing in cases of conformity of lower ranked normative acts with acts which are superior within the legislative hierarchy the Constitutional Tribunal is usually having recourse to three following types of motivation statements: descriptive statements (expresses in phrases), directional statements (in form of norms of behavior) and, finally, appraisals. Taking into consideration some visible regularities in citing appraisals by Constitutional Tribunal, or even sequences of such appraisals given for to prove axiological rationality of the decisions taken by the Tribunal – one can distinguish characteristic types of such reasons; i.e. reasons based on interference of the type „from the whole to a detail”, reasons built up in so-called negative inferences, next – reasons based on inferences focused on „the essence itself” of a given regulation, reasons based on inferences appealing to a „definition” of particular values and also – reasons based on: inferences of reductive character, admitted spirit of consequence of the legislator in his appraisals, inferences based on preferential questions. Despite of such a heterogeneity (from formal logic up to the sphere of applying the law) all the above cited types of axiological reasons can be reduced to one scheme that prejudges their validity in law – since all them are provided with the quality of being rational and objective.